

Н.В. Зелінська

У ПОШУКАХ ВТРАЧЕНОГО ЖАНРУ (огляд у жанровій системі української наукової літератури)

Збіднена жанрова палітра української наукової прози, що дісталася нам у спадок від часів, коли сфери офіційного функціонування української мови або директивно обмежувалися (від добре відомих Валуєвського 1863 р. і Емського 1876 р. указів царського уряду до майже невідомої, хоч і відносно недавньої постанови ЦК КП(б)У 1934 р. про стан справ «на мовному фронті»), або звужувалися самими авторами (з міркувань «неавторитетності», «непрестижності», нарешті просто небезпечності), — ця палітра зі зміною статусу української мови у своєму домі поступово заповнюється. Так, на

рідномовний ґрунт повертаються дисертації та автореферати, патенти та інформаційні матеріали, урізноманітнюються за типологічними ознаками статті та монографії. При цьому заповнення жанрових «прогалин» відбувається з однозначною орієнтацією на існуючі жанрові системи, і зокрема, на ту, що окреслена ГОСТом «Издания. Основные виды. Термины и определения» (дію його, після розпаду СРСР, за домовленістю нині самостійних держав, продовжено до розробки власного, українського стандарту). Проте, як слушно зауважує Г.Грабович, полемізуючи з Д. Чижевським щодо «неповноти» української літератури, тобто відсутності у ній деяких жанрів, — «поняття «неповної літератури» припускає модель «повноти», і ця модель, тобто типологію жанрової системи, безапеляційно, схематично запозичують... Але, ясна річ, ніде не сказано і ніщо нас не зобов'язує приймати будь-яку модель з її гамою жанрів і стилів — чи то англійської, чи французької, чи навіть російської літератури — як закономірну, як взірць теоретичної «повноти». Адже кожна література віддзеркалює динаміку і потреби даного суспільства...» [1, с.15].

Це зауваження знаного дослідника тим більш цінне, що дає своєрідну індульгенцію на розрив і доповнення заздалегідь окресленого жанрового кола наукової літератури. Припускаємо, що згодом до нього потраплять нові жанри, які неминуче виникатимуть з розвитком наукової текстотворчості. Зараз же нас цікавить інше: а чи не було щось пропущено, щось розгублено на історичному шляху?

Саме у пошуках втраченого звернули ми свою дослідницьку увагу на цікавий жанровий феномен, що виник в українській науковій літературі періоду її «другого відродження» — наприкінці ХІХ ст. Це — науковий огляд — жанр, якого годі шукати в сучасних наукових виданнях. Певною його трансформацією можна вважати оглядову інформацію — як жанр науково-інформаційної літератури; дуже поширений огляд у засобах масової інформації — як жанр публіцистики. Стосовно ж літератури наукової, то в ній особливим різновидом представлена лише оглядова стаття, що корелює з власне оглядом за методом опрацювання матеріалу. Логічно було б шукати огляд серед жанрів наукової публіцистики, проте нинішній її жанровий спектр прямо алогічний: увесь він представлений... одним-єдиним елементом — рецензією [див.:3, с.5-6].

Отож, у сучасних жанрових системах науковий огляд, на жаль, відсутній, — в часи ж, байдужі до класифікацій, але активні щодо жанрових пошуків, був він *de facto* і популярним, і ефективним. Покажемо це на оглядах, що їх друкував у перші роки свого існування унікальний поліфункціональний український часопис «Літературно-науковий вістник» /далі — «ЛНВ»/.

Започаткований у 1898 р. Науковим товариством імені Т.Шевченка, «ЛНВ», згідно із задумом його фундаторів, повинен був одночасно задовольняти найрізноманітніші інтелектуальні потреби усіх

категорій читачів: з кожного номера «ЛНВ» вони одержували повну картину досягнень у літературі й науці на даний час. А оскільки при цьому за вірець було обрано «заграницні Revues», тобто журнали з переважанням оглядових публікацій, то відповідно формувалась і жанрова палітра «ЛНВ». Але відбувалося це дуже своєрідно: у літературній частині часопису «оглядовість» полягала тільки в широкому доборі оригінальних українських, а також перекладених українською мовою творів зарубіжних авторів, не зачіпаючи власне жанрів — стабільних, апробованих, типологічно опрацьованих. Що ж до частини наукової, то тут ситуація склалася важче, і цікавіше. Адже то був час активного становлення українського наукового стилю — і водночас період формування, а подекуди і винайдення жанрів та жанрових модифікацій, період експериментування в галузі їх літературної форми. І саме у науковій частині «ЛНВ», з першого ж його числа, не просто з'явилися публікації оглядового характеру, а запанував науковий огляд — як жанр і як непересічне явище літератури.

Відмовляючись від поширеної серед сучасних дослідників думки, що на розвиток наукового викладу впливає головню поступ самої науки, частково — умови зручності передачі та освоєння наукової інформації і аж ніяк не людські особистості, — на прикладі «ЛНВ» можемо стверджувати, що найяскравіші жанри створювали саме сильні мовні особистості. Принаймні в історію «ЛНВ», як і в історію становлення українського наукового стилю взагалі, науковий огляд як самостійний жанр, на нашу думку, повинен увійти як жанр авторський. Творцем його став Осип Маковей.

Для багатьох наших сучасників — знавців і любителів української літератури — Осип Маковей — це насамперед поет, новеліст, повістяр. Дехто чув про його педагогічну діяльність, ще хтось — про редакторську роботу. І тільки недавно, з відновленням у Львові Наукового товариства імені Т. Шевченка, з відкриттям для читацького загалу його видань і матеріалів, з появою вільнішого доступу до архівних документів, — поступово вимальовується постать Маковей-науковця: тонкого аналітика, філософа, знавця європейської культури і рідного фольклору. Зосередивши свою наукову роботу, за словами Д. Лукіяновича, «в причинках до історії літератури» [2, с. 273], він виробляв власний науковий стиль під «відбитим» впливом досліджуваного матеріалу, а що був до того ж і сам неперевершений майстром красного слова, то його наукові праці одержували незвичне художнє забарвлення, ставали своєрідними науковими новелами або навіть науковими романами (як, наприклад, його фундаментальна монографія про Юрія Федьковича). Той же Д. Лукіянович, оцінюючи наукову творчість Маковей, пише: «... Нарешті потрапить він і цікаво писати, коли користується власним письменницьким досвідом та своїми прикметами белетриста» [Там же] (виділено мною. — Н.З.).

Зрештою, все це станеться згодом. А поки що в 1897 р. Осип Маковей стає секретарем і бібліотекарем першого виділу НТШ (у 1903 р. його оберуть ще й дійсним членом цієї галицької української академії наук) і входить до першого ж Редакційного комітету «ЛНВ» разом з О. Борковським, М. Грушевським та І. Франком. Енергійність, з якою недавній студент філософського факультету, початкуючий письменник, учорашній редактор чернівецького часопису «Буковина» розпочав роботу в «ЛНВ», просто вражає: Маковей встигає писати нариси та оповідання для його літературної частини, редагувати твори інших авторів (що дає йому багатий матеріал для невеселих роздумів), але головне — публікації в частині науковій: літературні портрети, критичні статті і, нарешті, наукові огляди під рубрикою «З життя і письменства».

Огляди Маковея — це не просто широкі, панорамні реалістичні картини, змальовані з тодішнього політичного, мистецького, літературного, наукового життя України: тут зустрічаємо і гротескно-фейлетонні елементи, і іронічний притиск, і справжні вибухи широкого гніву чи такого ж широкого захоплення. А тематичне розмаїття оглядів, їх структурна досконалість і яскраве стилістичне вирішення дозволяють стверджувати, що ні до Маковея, ні, на жаль, після, українська наукова публіцистика не знала такого точного збігу жанру, стилю і творчої особистості автора (не кажучи вже про те, що скоро цей жанр і зовсім був втрачений).

За час роботи в Редакційному комітеті «ЛНВ» (а це всього півтора року) О.Маковей надрукував шість солідних за обсягом і за проблематикою оглядів. Охоплені, як уже зазначалося, рубрикою «З життя і письменства», вони могли мати і свої тематичні назви, а отже, орієнтували на різні проблеми (наприклад, «П'ятдесятлітній ювілей руської публіцистики», «Слово і діло галицьких москвофілів» тощо). Та об'єднувала огляди не стільки спільна рубрика, скільки спільна функція — вони були інтеграторами громадської думки. Причому відбувалася інтеграція легко — неначе сама собою: обравши тему, Маковей буквально приголомшує читача фєсерверком спричинивших цю тему фактів, потім проводить його через віртуозно сплетені підтеми і мікротеми, паралельно нанизуючи асоціативні деталі — і ... знову приголомшливі, але вже висновки, з яких постає панорама думок і поглядів української інтелігенції, а врешті й ширших кіл і народу. Такий «панорамний» огляд, попри зовнішню тематичну строкатість, внутрішньо, однак, жорстко утримується цілеспрямованою наскрізною думкою автора, що в результаті дає нову якість — інформаційну та естетичну.

Саме так, наприклад, структурований огляд в кн. 2 «ЛНВ» за 1898 р. Починається він з «відправного пункту» — реакції автора на дані перепису населення: «можемо бути горді за свій «поспіх у зрості скількості», проте, на жаль, синхронного «поспіху» у «зрості куль-

тури» немає, інакше не зустрічалися б у нашому народі «чудні об'яви» — літописці, що пишуть тепер так, як покійний Нестор або Сильвестр», тобто як 500 років тому. Далі наводиться уривок зі статті у часописі угорських русинів «Наука», автор якої, «очевидно, не спішить ся навчити ся... живої людської мови». А вже через цей курйозний (хоч, напевно, непоодинокий) факт Маковей виходить на загальні, цілком серйозні міркування про роль нормальної, упорядкованої відповідно до часу мови у повноцінному житті народу, про величезне багатство українців, поки що ними недооцінюване, — живий «мужицький жаргон», про необхідність долати консерватизм будь-якого походження — чи то «убогих та темних людей», чи то «заможних та освічених».

Сучасний читач зі здивуванням знайде в Маковесвих оглядах мотиви, напрочуд співзвучні сьогоденню: це і стосунки українців з довколишніми сусідами, і небезпека появи випадкових людей в політиці і в журналістиці, і романтично-патріотичне хуторянство багатьох діячів культури. Ніби сьогодні сказані слова Маковей про складність редакторської праці в умовах, коли більшість авторів «ані мови не знають, ані правописи, ані стилю, ані форми, як що написати» [5, с. 40]; про неможливість догодити читачам «з різних сфер»: «для одного стаття виходить за популярна, він бажав би чогось більше; для другого за тяжка, він бажав би чогось легшого» [4, с. 190], а звідси — про необхідність в одному й тому ж самому виданні друкувати статті «то з меншим, то з більшим науковим апаратом» (Там же).

Спеціальним об'єктом дослідження повинен ще стати особливий стиль Маковесвих оглядів — це вибагливе сполучення чітких логічних конструкцій з сатиричними пасажами, пронизливих, аж болісних, роздумів з одвертими кпинами, точних, виважених міркувань з карколомними стилістичними піруетами — сполучення Високої Науки з Високою Літературою...

Природно, що витримувати рівень, заданий Маковесом, було дуже важко — навіть, як виявилось, неможливо: з виходом письменника із складу Редакційного комітету «ЛНВ» (весною 1899 р. він одержав стипендію для навчання у Відні) рубрика «З життя і письменства» прозвучала ще тільки один раз, після чого зникла назавжди. Зник яскравий авторський жанр у такій неповній жанровій палітрі української наукової прози...

Обстоюючи право української мови стати мовою наукового спілкування, О.Маковей в одному зі своїх оглядів у «ЛНВ» писав: «Не вчені рішають питань, чи може яка література розвивати ся чи ні, тільки саме життя...» [6, с. 166], — життя, додамо, визначає і право на існування того чи іншого літературного жанру. Сьогоднішній стан наукової прози штовхає часом на нерозсудливі пошуки чогось нового.

Але чи не варто для початку використати вже відоме? Принаймні «винахід» Осипа Маковей — науковий огляд (хоча б у його загальних структурно-тематичних обрисах) міг би цілком заповнити одну з великих жанрових прогалін. Міг би. Але поки що наукова література живе в очікуванні нового Маковей...

1. Грабович Г. Функції жанру і стилю у становленні нової української літератури // Записки ІТШ. Т. 221. Праці філол. секції. — Львів, 1990. С. 13-20.
2. Лукіянович Д. Осип Маковей. Огляд сороклітньої літературної й громадянської праці // ЛНВ. 1925. Т. 86. Кн. 7-8. С. 267-275. 3. Ляпунова В. Г., Мешков О. Д., Терехова Е. В. A book about books. Композиция и язык научных рецензий. М., 1990. 4. Маковей О. З життя і письменства // ЛНВ. 1898. Т. 2. Кн. 6. С. 181-191. 5. Маковей О. З життя і письменства (Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898) // ЛНВ. 1899. Т. 6. Кн. 4. С. 38-53. 6. Маковей О. З життя і письменства (Слово і діло галицьких москвофілів) // ЛНВ. 1899. Т. 5. Кн. 2. С. 162-175.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.94.